

Г.Я.Адамовіч

Максім Багдановіч – паэт-міф, паэт-архетып

З вядомага: архетып пачынаецца з міфа, з міфа пачынаецца гісторыя чалавечай цывілізацыі. Лаўрэат Нобелеўскай прэміі Томас Ман сфармуляваў і думку-антытэзіс: “калі ў жыцці чалавецтва міфічнае ўяўляе сабою раннюю і прымітыўную ступень, дык у жыцці асобнага індывіда гэта ступень позняя, ступень сталасці” (у каментарыях да пенталогіі “Іосіф і яго браты”). Так міфам завяршаецца шлях творцы – стварэннем міфа пісьменнікам (як, напрыклад, у творчасці Хемінгуэя з яго “Старым і морам”, у В.Быкава і яго прыпавесцях), стварэннем міфа пра пісьменніка. Апошняе – выказаная ў форме гіпотэзы заповітная думка аўтара прапанаваных разважанняў.

Ад міфа – пачатку творчасці – да арыгінальнай творчасці і ад яе – да міфу-фіналу як сінтэзу процілегласцей, да ўзнікнення новага міфа пра паэта (калі скарыстаць алгарытм класічнай тэорыі пазнання) – такі дыялектычны шлях паэта і спасціжэння паэта ў кантэксце беларускай (і сусветнай) культуры.

Якім мог бы быць лёс беларускай духоўнай спадчыны, калі б жыццё Максіма Багдановіча не скончылася так раптоўна-трагічна! Якія вяршыні маглі быць узятая беларускім словам, калі б творчае жыццё не абавязалася смерцю чалавека?! Бо разам з паэтам уздымаецца ў завоблачныя вышыні дух і душа нацыі. І разам з ім канае, каб быць адроджанай наноў з прыходам новага песняра.

Постмадэрнісцкім міфам пра веліч і смерць, пра магутнасць праяў духу чалавечага і злачыннасць яго рацыянальных інстынктаў у дадзеным кантэксце становіцца гістарычны факт: Александрыйская бібліятэка. У ёй захоўвалася да 700 тысяч тамоў старажытных кніг – найвыдатнейшае сведчанне пра шматтысячагадовы шлях развіцця цывілізацыі (магчыма, не толькі нашай). Гэта бібліятэка знішчалася на працягу не аднаго стагоддзі (часткова ў 1 ст.да н.э., поўнасцю – у 7-8 ст.н.э.). Якое багацце чалавечай думкі! Якая скарбніца міфаў, што магла б папоўніць, калі не змяніць лёс нашай цывілізацыі! Што б магло быць, каб не войны і вогнішчы, але розум і асвета перамаглі на гэты раз?!

“Якія ўзвышаны розум! Якія бяскрайнія здольнасці! Дзейнасцю падобен да анёла! Думкаю раўняецца з богам! Краса Сусвету! Вянец усяго живога!..” Як ускліцаў (і неаднойчы, узнаўляемы наноў у кожным пакаленні) Гамлет. Але тут жа і дадаваў: “А мне? Што мне гэта квінтэсэнцыя праху!” Веліч і нішчымнасць! Жыццё і смерць!

З ціхім сумам і глыбокай скрухай, ува што ператварыліся бушаваўшыя раней пачуцці ў час пажару манастырскай бібліятэкі, па прашэсці многіх і многіх год вяртаецца на руіны некалі багацейшай скарбніцы ў свеце герой рамана сучаснага пісьменніка-постмадэрніста Умберта Эка “Імя ружы”. Незлічоныя гісторыі войнаў і вогнішчаў, у якіх знішчаліся духоўныя каштоўнасці, пераствараюцца ў мастацкай літаратуры ва ўсе часы, ад самых архаічных да сучасных постмадэрнісцкіх тэкстаў. Толькі ў больш старажытных гэтыя гістарычныя факты пераасэнсоўваюцца, архетыпізуюцца, ператвараюцца ў міф. Пісьменнікі нашых часоў звяртаюцца да

міфаў, разгортваючы іх наноў, пераствараючы ў жывую, напоўненую пачуццямі рэальнасць.

Гісторыя міфалагізуецца, а міф белетрызуецца – такі гістарычны шлях развіцця прыгожага пісьменства, калі скарыстаць вядомы алгарытм.

Вывучэнне сусветнай літаратуры ў працэсах яе станаўлення, росквіту, трансфармацыі, змянення прыводзіць да трывалай высновы: гістарычная падзея, да якой звяртаецца творчая свядомасць народа, узнаўляецца на працягу многіх пакаленняў, дапаўняецца новымі падрабязнасцямі. Яны ўдакладняюць, узмацняюць, пераствараюць падзею-інварыянт, надаючы ёй выключную ў гісторыі значнасць, ператвараючы ў пэўны сімвал, архетып.

Так, Пелапанэская вайна больш гістарычна значная падзея, чым Траянская вайна. Але ўжо неаднаразова ўказвалася на тое, што ў мастацкай свядомасці многіх пакаленняў менавіта гэта апошняя набыла выключнае значэнне. На ўзмацненне яе ролі ў мастацкай творчасці паўплывалі рэакцыя сатворцаў эпосу на тагачасныя дробныя канфлікты, успаміны пра іншыя ваенныя сутычкі, шмат іншага, што надавала нязначнай гістарычнай падзеі новае жыццё, спрыяла крышталізацыі яе ў форме мастацкага вобраза, кшталтавала ў архетып. Гісторыя пра пераўтварэнне Траянскай вайны ў выключную падзею, якая стала своеасаблівым архетыпам у гісторыі чалавечай культуры, мае свае паралелі ў іншых народаў на ранніх стадыях іх развіцця. Гэткі ж шлях і ў гістарычных падзеях – паходзе Ігара і Усевалада на полаўцаў у 1185 г. (“Слова пра паход Ігаравы”), бітвы ў Рансевальскай цясніне 15 жніўня 778 г. (“Песня пра Раланда”), бітвы на Косавым полі 1389 г. (цыкл паўднёваславянскіх песен пра Косава поле), і ў іншых.

Гістарычная падзея паэтызуецца і гераізуецца (як у “Слове пра паход Ігаравы”), дзе лірычнае, эмацыянальнае яшчэ не аказалася выцесненае часам, не растварылася ў апавядальным, эпічным дзякуючы Часу. Таму што Час заканамерна ўтаймоўвае вялікія жарсці, прытушае моцныя пачуцці, робіць спакойным эмацыянальнае ўзрушанне. І вось ужо “Песня пра Раланда”, у якой ад часу гістарычнай падзеі да запісу, што захавалася, прайшло чатыры стагоддзі, уражвае лаканічным, утаймаваным стылем, ураўнаважанасцю і ёмістасцю мастацкіх вобразаў, эпічнай строгасцю свайго апавядання.

Калі праходзіць шмат часу, гістарычная падзея, на творчае перастварэнне якой паўплывала не адно пакаленне ананімных аўтараў, не толькі паэтызуецца і гераізуецца. Яна рухаецца далей па шляху свайго ўваходжання ў сістэму архетыпаў: ідэалізуецца, міфалагізуецца, ператвараецца ва ўстойлівую мастацкую структуру. Традыцыйны вобраз, узмоцнены адбіткам індыўідуальных перажыванняў сатворцаў, крышталізуецца ў пэўную вобразную структуру, у архетып.

Для беларускай літаратуры такой знакавай гістарычнай падзеяй, такой гістарычнай асобай, у жыццёвым і творчым лёсе якой увабрана ўся наша гісторыя і лёс, якая ператвараецца ў найвыдатны сімвал беларускай культуры, спадчыны, менталітэту, становіцца постаць Максіма Багдановіча.

Максім Багдановіч так і застаецца загадкавым імем у нашай гісторыі, якое падобна зерню, было кінутае ў раллю вясенняга адраджэння і з кожным разам дае

ўсё новыя і новыя ўсходы. Так загадка Багдановіча стала адным з лейтматываў беларускай літаратуры, а прыклад зямнога служэння – сімвалам новага адраджэння беларускага краю.

Гісторыя паўтараецца колькі заўгодна разоў, але другі раз – усмешкай, фарсам, з іншага, адваротнага боку. Падобна Максіму Багдановічу, народ наш на працягу доўгага часу застаецца адасобленым ад свайго імя, ад матчынай мовы і значыць ад радзімы. У адрозненне ад паэта, які натуральна цягнуўся да сваёй зямлі, мы мусім назіраць за тым, як адракаюцца ад яе ў выразна акрэсленым міфічным, прывідным святле даляглядаў, сфармуляваных новымі людзьмі і новым часам.

Максім Багдановіч – знакавая постаць: уся наша Беларусь сёння мае ў сваёй аснове архетып яго зямнога шляху.

Смяротна хворы паэт, цела якога падуладна фізічным пакутам, -- гэта наша Беларусь, цела якой пакутуе ад нястачы, хвароб, іншых пошасцаў, не маючы сілы выйсці са свайго цяжкага стану і прыдбаць здароўе – цялеснае. Але Беларусь як духоўнае, душэўнае паняцце, як “другая Беларусь” нагадвае мне духам слаўтага паэта. Закінутая недзе блізка ад радзімы, але так далёка ад яе, яна імкнецца душой да бацькаўскага краю, *да родных ніў, да роднай хаты...*

Знакаваць міфалагемы Максіма-кніжніка – у луткапыннасці і яскравасці яго жыццёвага лёсу. Здаецца, так сярод стагоддзяў пачыналі раптоўна з’яўляцца постаці дзеячаў нашай зямлі, прыносячы ў сусветны сузор’і вобразы роднай старонкі. Лейтматыў Memento mori перастварыў парадыгму зямнога лёсу, надаўшы яму чысціню, строгасць формаў і моц крышталю. Недасягальнасць алімпійскіх вяршыняў была ўвабрала ў крышталі міфалагемы творчасці паэта. Максім-кніжнік – гэта трагічнае імя. Шлях нашай культуры можна было б назваць адпаведна – яскравым, кшталтаваным у форме крышталю і трагічным.

І ўсё ж прыклад гэтага жыцця застаецца неўміручым арыенцірам для нашчадкаў. Калі яны ўвогуле будуць мець патрэбу ў такіх арыенцірах.

Так вобразы, створаныя паэтам, становяцца сімваламі яго жыццёвага і творчага шляху. Або наадварот, жыццёвы і творчы шлях выкрышталізоўваецца, архетыпізуецца ў вобразы-сімвалах.

Акрэслім алгарытм жыццёвага шляху: нараджэнне, служэнне, смерць. Гэта парадыгма эпічнага героя, якім ён кшталтаваны са старажытнасці – узор, прыклад, канон.

Эпічны герой – гэта, як правіла, народны герой. Гільгамэш, Кухулін, Раланд, Сід (Радрыга Дыяс дэ Бівар), Марка Каралевіч, Лачплесіс, Короглу, Алпамыш, Амірані, Гаявата...

Як правіла, у аснове вобраза эпічнага героя – спалучэнне гістарычнай асновы і яе міфалагічнай, народнай інтэрпрэтацыі. Герой народнага эпаса з’яўляецца на скрыжаванні гістарычнага і міфічнага. Чым далей адсоўваецца час жыцця чалавека, тым больш гэта асоба пераходзіць у міф. Алгарытм падобнай міфалагізацыі утварае сінтагматыку вобраза: ад канкрэтна-гістарычнага – да паэтызацыі героя, да яго ідэалізацыі ў сацыякультурным кантэксце, міфалагізацыі ў народнай свядомасці, да архетыпізацыі ў стагоддзях.

На скрыжаванні парадыгматычнага і сінтагматычнага аспектаў прасочым этапы зямнога лёсу Максіма Багдановіча.

Нараджэнне. Сімвал нараджэння – мадонна. *Прыкласці гэты сімвал да сябе і разгадаць...*

У чым разгадка? У тым, што мадонна – гэта і маці і каханая. Як у Петраркі: “в двойном обличье: матери и милой”. Мадонна нараджае Збавіцеля. Як і Ева – “тая, якая дае жыццё”. Збавіцель прыходзіць на зямлю як дзіця непарочнага зачацця. Збавіцель зямны – гэта азораны высокім духам, духам творчага натхнення. Бо творчасць, здольнасць быць творцай (з маленькай літары) – гэта і тое, што анталагічна прыпадабняе чалавека з Богам. Чалавек здольны тварыць, нараджаць – вершы.

Вершы, народжаныя паэтам, ёсць гісторыя краю. Іх вобразы – насельніцтва гэтай зямлі, літаратурна-мастацкая нацыя ў гісторыка-культурным асяроддзі. Нацыя, якая нараджае паэтаў, не павінна загінуць. Пакуль паэты будуць на нашай зямлі, яна і не загіне. Бо менавіта паэты адраджаюць радзіму.

Звычайныя людзі бадай што не ведаюць гэтага слова. Яны ведаюць пачуццё. Неўсвядомленае не аформлена славесна. Свядомае мае славесны выраз. Паэты агучваюць пачуцці. Яны надаюць неўсвядомленаму славесна аформлены вобраз. Так паэты нараджаюць радзіму.

Сёння без паэтаў існаванне бацькаўшчыны становіцца праблематычным. Паэтам можа дапамагчы Максім Багдановіч.

Максім Багдановіч становіцца эпічным героем беларусаў. Згодна з літаратурным этыкетам, дайшоўшым з часоў еўрапейскага Сярэднявечча, эпічна маладым героем. Эпічна малады – той, над кім гады і стагоддзі не маюць улады. Як пры жыцці, так і пасмяротна. Так Багдановіч становіцца легендай беларускага краю.

Калі мацярынскае звязана з нараджэннем паэта, са здольнасцю тварыць, бацькоўскае – гэта вобразы Служэння – зямлі, людзям, справе. Архетып Служэння – культурны герой.

Культурны герой – Праметэй, які прыносіць агонь людзям. Агонь не толькі для цяпла і ежы. Агонь – каб не было так самотна, агонь не пакідае чалавека ў адзіноце. *Я сяджу без агню*. Але паэт прынёс людзям агонь. Як Данка, ён проста ўзяў сэрца-агонь свайго цела-душы і перадаў яго людзям.

Культурны герой – музыка. Наяўнасць гэтага героя ва ўсёй нашай спадчыне сведчыць найперш пра захаванне старажытнейшых традыцый – сувязі слова і музыкі, першабытнага і ў розныя стагоддзі вернутага нанова сінтэзу слова і музыкі. Пра архетыпізацыю, кшталтаванне новай вобразнасці ў сучаснай культуры.

Музыка – “адарваны”, калі скарыстаць “формулу” Бергсона. “Але час ад часу, па шчаслівай выпадковасці, нараджаюцца людзі, якія сваімі пачуццямі або свядомасцю меней прывязаны да жыцця. Прырода пазабыла звязаць іх здольнасць успрымання з іх здольнасцю дзеяння. Калі яны глядзяць на рэч, яны бачаць яе не для сябе, а для яе самой... з-за нічога, дзеля задавальнення. Вядомым бокам сваёй істоты, або свядомасцю, або сваімі пачуццямі, яна нараджаюцца а д а р в а н ы м і; і гледзячы па тым, датычыць гэта адарванасць таго ці іншага іх пачуцця або іх свядомасці, яны

будуць мастакі або скульптары, музыканты або паэты”. Вядомыя сляпы музыкант Караленкі, Янка-музыка Сянкевіча, Сымон-музыка Коласа і сярод іншых – Максім-музыка. Паэт, які стаў героем.

Ён і ў нашым жыцці “адарваны”. Адарваны ад Беларусі, ён думкай ляціць да бацькаўскага краю, душою належыць ёй. Душэўнае – на першым месцы, і непарыўнае з цялесным.

Заходняя цывілізацыя ў пошуку сваіх каранёў мела б рацыю звярнуцца да нашай культуры, якая захавала страчаныя імі пласты культуры. Наш музыка – архетып такога захавання, кансервацыі, піэтэту. Нешта падобнае ёсць у персідскай паэзіі часоў Румі. Беларуская, як і персідская, -- старажытнейшыя культуры. І ў ёй гучаць міфалагічныя матывы далёкай мінуўшчыны.

Максім-кніжнік – гэта амбівалентны вобраз, складовыя часткі якога ўяўляюць супастаўлення і проціпастаўлення вобразы-двойкі, дваінікі, накіталт казачных або эпічных Вярнідуба і Вярнігары, Гільгамэша і Энкіду, Ахілея і Патрокла, Ігара і Усевалада, Раланда і Аліўе, Ікара і Дзедала і інш. Але ў творчай свядомасці Багдановіча і ў яго мастацкім свеце гэтыя вобразы знітоўваюцца ў нераздзельнае адзінства, якое з’яўляецца адказам паэта на пастаўленую праблему: так, і Моцарт і Сальеры, так, і Трыстан і Ізольда, так, і іконнік і залатар, так, і дзяўчынка ўпэцканая і мадонна, так, і месяц і сонца, так, і балота і лілея, так, і магіла і зерне, так, і васілёк і ...

Багдановіча можна было б параўнаць з Адысеем, які вандраваў на чужыне, прагнучы вярнуцца на радзіму. Адысей вандруе не па сваёй волі, па волі Пасейдона, бацькі Паліфема. Яго гоніць “колебатель земли Посейдон”. Максім Багдановіч сябе Адысеем не ўспрымаў. Хутчэй адарваным ад роднай зямлі Антэем.

Але разам з тым і Ікарам, які прагнуў сонца. Ікар – у творчым парыванні ён сустрэне заўчасную смерць.

У вершы Алеся Разанава “Мы, людзі” ёсць такія радкі: “На даляглядзе, у самым канцы пакручастай доўгай дарогі,-- сонца, а на дарозе, ва ўсю яе даўжыню,-- мы, людзі... Спыніўшыся на дарозе, адны з нас будуць на ёй жытло. Другія, збаяўшыся, што іх у канцы не стане, падаюцца назад, ва ўсё большы цень. Трэція, аддаўшы дарозе, што іх затрымлівала і цягнула, уваходзяць быццам у браму новага свету, у сонца, і самі становяцца сонцам, і ў людзях зямлі прадбачаць сонца-людзей”.

Сярод гэтых, трэціх, – і Максім Багдановіч. Паэт-сонца. Паэт-зорка. Максім-жывапісец.

Нарэшце міфалагема смерці паэта на чужыне. Кантэкст, які праходзіць скрозь стагоддзі і краіны: Еўфрасіння Полацкая, Дантэ, цар Эдып, закатаваныя ў канцлагерах Еўропы і Сібіры, сучасныя творцы...

Прыгадаю верш Міколы Аўрамчыка, напісаны да ўгодкаў са дня смерці Алеся Адамовіча:

Помню, як у цёплай Ялце
Днём асеннім
Некалі
Я, Караткевіч, Адамовіч

Спелых васількоў
Пасеялі насенне
На магіле,
Дзе ляжыць наш багдановіч.

Прывязлі насенне
З ніваў беларускіх:
Караткевіч –
З прыдняпроўскіх стром аршанскіх,
З Адамовічам я –
З роўнядзі бабруйскай,
Што хлапцу знайшла
Прыстанак партызанскі.

Ускапалі грунт старанна,
Як найлепей,
Але як яго ні палівалі
Дбала,
А насенне
На чужой жарсцянай глебе
Не ўзышло вясной,
Бо не прапарастала.

Некалькі разоў,
Крымчак і лысагорац,
Я выкопваў васількі
На ўласнай ніве,
Перавозіў самалётам
Іх да мора,
І высаджваў
На паэтаў магіле.

На чужыне
Крымскаю вадой гаючай
Паліваў іх
Кожны раз у дзень прыходу,
А яны
Укараняліся балюча,
Адцвіталі,
Але не давалі ўсходаў...

... Толькі ў родную
Пакладзенае глебу
Прарасце насенне
Звялай спелай кветкі,
Спорна узыздзе,
Зацвіце пад нашым небам.

Тая зямля, у якой будзе пахаваны, якая прыме прах цара Эдыпа, пакутніка і праведніка, будзе пад пакравіцельствам багоў. Асвечаная зямля. Святое месца. Месца пакланення зямному, праз якое была яўлена боская магутнасць. Такой зямлёй сталі

Афіны. Афінская дзяржава часу росквіту. Цар Эдып, герой-пакутнік, названы перадумоваю росквіту.

Трагічная гісторыя смерці паэта на чужыне даўно стала нацыянальным міфам.

Ад мацярынскага роду – пачуцці, значыць “лірыка”. Ад бацькоўскага – “драма”, або дзеянне, і “эпас”, або апавяданне. Жыццёвы і творчы шлях Максіма Багдановіча ёсць апавяданне аб дзяннях, выказанае на хвалі пачуцця. У жыццёвым і творчым шляху чалавека аказалася знітавана ўся “літаратура”: драма жыцця, пачуццё-прага творчасці і эпас – вобраз эпічна маладога паэта ў стагоддзі.

Старонкі зямнога жыцця Максіма пераўтвараюцца для беларусаў у міф. А надалей варта ўзяць з яго, гэтага міфа, архетыпы, каб надаць ім новае жыццё, адухавіць у новым тысячагоддзі.

З міфа пачынаецца архетып. Архетып – вышэйшая ступень пазнання, “крышталь”, у якім выкшталцаваны багацейшы чалавечы вопыт, што ўзбагачаўся на працягу тысячагоддзяў. Міф, з якога пачынаецца гісторыя нашай цывілізацыі, – плён тысячагоддзяў развіцця дагістарычных народаў. Наша цывілізацыя на мяжы тысячагоддзяў зноў пачынае працэс згортвання. Кшталцаванне розных феноменаў ператвараецца ў працэс архетыпізацыі, міфалагізацыі свядомасці і свядомасці. Факты, якія раней складваліся ў сістэмы заканамернасцей, становяцца матэрыялам для архетыпізацыі заканамернасцей і з’яў.

Максім Багдановіч стаў нацыянальным міфам. Як і Купала і Колас. Тройца народных герояў. Трыўмвірат паэтаў – Купала, Колас, Багдановіч – і ёсць сімвалічная тройца нашай Беларусі. Прарок, асветнік, пясняр – тры іпастасі беларуса. Адасобленыя адна ад адной – і знітаваны ў непарушнае адзінства. Тройца нашай беларускай культуры, духоўнасці, менталітэту. Праз каго агучана гісторыя старажытнага народа. Хто стаў славытым голасам, непрададзеным сумленнем, пяшчотнай душою, мілагучным імем беларуса. Здаецца, на мяжы тысячагоддзяў (бо ўсё яшчэ ў сваёй свядомасці, у сваіх арыенцірах мы застаемся людзьмі мінулага стагоддзя) выразна бачыцца акрэсленасць нашага лёсу-спадчыны гэтымі трыма імёнамі. Яны сталі знакамі – сімваламі. А гэта значыць, што сімвал пракладвае шляхі паміж адным светам і другім, паміж зямной рэчаіснасцю і вышэйшай, душэўна-духоўнай. Так імёны Купалы, Коласа, Багдановіча – імёны той, другой, вышэйшай рэчаіснасці, якія мусяць стаць арыенцірамі нашага зямнога жыцця. А праз іх лёс больш выразна прачытваецца і лёс нашай зямлі, народа, культуры.

Некалі Якуб Колас выказаў думку, што ў беларусаў няма такіх эпічных твораў, як у іншых народаў. Удакладнім: такіх, “Віцязь у тыгравай скуры” у грузінскага, як “Лачплесіс” у латышскага народаў, “Песня пра Гаявату” у індзейцаў Паўночнай Амерыкі, “Аміраніані”...

Выдатнай асобай новага беларускага эпаса, якім б надаў новае імя ўсяму нашаму народу, можа стаць асоба Максіма Багдановіча. Таму што жыццё і творчасць Максіма Багдановіча “агучвае”, надае імя і нашай “малой радзіме” Беларусі ў вялікім свеце сучасных цывілізацый, і нашай “адарванасці” *ад родных ніў, ад роднай хаты...*, і нашай Пагоні, і вечнаму памкненню да саміх сябе, у пошуках *страчанагачасу, радзімы, гнязда...*, у тым, што наша душа, наша сумленне пахавана недзе далёка ад

Беларусі, а мы ўсё марым, мроім вярнуць яе назад... Каб людзьмі звацца, варта не толькі шукаць, але і знаходзіць папараць кветку – сваё імя, сваю радзіму, сваю мінуўшчыну, у якой схавана і наша будучыня.

Так постаць Максіма-кніжніка, Максіма-музыкі становіцца і міфам, і архетыпам усёй нашай гісторыі, народа і яго культуры.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ